

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ВЧЕНЬ ПРО ДЕРЖАВУ ТА ПРАВО, ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2024-1-1>

Братасюк М. Г.,

*доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії
Львівського національного університету імені Івана Франка*

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ СУЧАСНОЇ ПРАВНИЧОЇ ОСВІТИ ЯК АКТУАЛЬНА ПРОБЛЕМА

PHILOSOPHICAL AND LEGAL FOUNDATIONS OF MODERN LEGAL EDUCATION AS AN URGENT PROBLEM

В статті висвітлюється проблема світоглядно-філософського виміру сучасної правничої освіти. Наголошено на необхідності інтенсифікації формування в майбутніх правників сучасного гуманістичного світогляду, європейського правового мислення. Ця проблема особливо актуальна для сучасної України, яка поки що не пододала, успадкованого від попередньої тоталітарної епохи, державоцентристського підходу до права, який ще часто простежується як в правничій освіті, так і на практиці. Наголошено, що зміна типу праворозуміння з легістського на юснатуралістичний є вимогою сьогодення. Ці зміни треба робити, використовуючи українську правову традицію, її ціннісно-смісловне наповнення.

Проблема інтенсифікації формування сучасного правового мислення та світогляду у майбутнього покоління правників особливо необхідна сьогодні, коли Україна має докорінно реформувати правову сферу, бо ж, якщо реформатори не готові виконати це завдання, то реформування провалиться, як це відбувається нині. Реформування правової сфери не може вичерпуватися інституційними та законодавчими змінами, як видається нинішнім реформаторам. Акцентовано, що необхідні глибинні, докорінні зміни світогляду та мислення правника.

Стверджується, що формування сучасного правового світогляду та мислення має відбуватися з акцентом на антропоцентричний та аксіологічний підхід, який і є, по суті, гуманістичним. Він має постати на місці державоцентризму, який ще донині простежується в українській правничій освіті.

Ключові слова: *філософсько-правове знання, правовий світогляд, правове мислення, людиноцентристський підхід, державоцентристський принцип, права людини, загальнолюдські цінності, національна правова традиція.*

The article highlights the problem of the worldview and philosophical dimension of modern legal education. The need to intensify the formation of a modern humanistic worldview and European legal thinking among future lawyers is emphasized. This problem is especially relevant for modern Ukraine, which has not yet overcome the state-centric approach to law inherited from the previous totalitarian era, which is still often traced both in legal education and in practice. It is emphasized that the change of the type of legal understanding from legalistic to justnaturalistic is a requirement of today. These changes should be made using the Ukrainian legal tradition, its value and semantic content.

Reforming the legal sphere cannot be limited to institutional and legislative changes, as it seems to today's reformers. It is emphasized that deep, radical changes in the worldview and thinking of a lawyer are needed.

The problem of intensifying the formation of modern legal thinking and worldview among the future generation of lawyers is especially necessary today, when Ukraine has to radically reform the legal sphere, because if reformers are not ready to fulfill this task, the reform will fail, as it is now. Reforming the legal sphere cannot be limited to institutional and legislative changes, as it seems to today's reformers. It is emphasized that deep, radical changes in the worldview and thinking of a lawyer are needed.

It is argued that the formation of a modern legal worldview and thinking should take place with an emphasis on the anthropocentric and axiological approach, which is, in fact, humanistic. It should take the place of state-centrism, which can still be traced in Ukrainian legal education.

Key words: *philosophical and legal knowledge, legal worldview, legal thinking, human-centered approach, state-centric principle, human rights, universal values, national legal tradition.*

Актуальність теми дослідження. Сучасна епоха вимагає від українського суспільства напруження не лише фізичних, але й інтелектуальних та духовно-душевних сил для вирішення низки життєво важливих завдань. Окрім фізичного спротиву агресорові, необхідний і інтелектуально-духовний спротив, і в цьому плані перед українськими правниками також постала низка завдань. Одна із них – осучаснити правничу освіту, яка досьгодні розвивається, в значній мірі, на державоцентричних засадах, залишених у спадок радянською епохою, формувати в українських студентів-правників сучасне європейське правове мислення, гуманізувати її, ствердивши людиноцентричні засади. Це необхідно зробити і з огляду на агресію Росії проти України – мовиться про тотальне порушення прав людини, про військові злочини проти українців, які є масовими. Оскільки основи правового світогляду та мислення формуються, як правило, на перших курсах правничої спеціальності, то саме філософія права, яка має предметом людину (а не державу!) в праві, є галуззю знання, яка може посприяти вирішенню цієї проблеми. Проте, досьгодні ця галузь знання, не стала нормативною дисципліною для майбутніх правників, деє вивчають якісь її «елементи», деє вона є факультативом, а деє її взагалі не вивчають. Необхідно також посилити національно-патріотичний вимір правничої освіти, формуючи українського правника, що мислить себе невід’ємною частиною свого народу. Для цього необхідно значно більше в освітньому процесі апелювати до національної правової традиції, зокрема до ціннісно-сміслового виміру її. Інтенсифікація дослідження зазначених проблем нині на часі.

Аналіз останніх джерел та публікацій. Низка аспектів зазначених вище проблем знайшли своє висвітлення переважно у філософсько-правових розробках таких авторів як: В. Братасюк, С. Головатий, В. Градова, А. Кучук, В. Кравець, М. Костицький, Л. Парашук, А. Романова, С. Ромашкін, А. Шевцова та ін. [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10; 11]. В їх роботах досліджено специфіку філософсько-правового знання, його гуманістичний вимір; дано характеристику легістському підходу до права та юснатуралістичному; висвітлено окремі

аспекти питання природних прав людини та їх захисту; розкрито значимість сучасного правового мислення для правового розвитку; піднято проблему правового реформування в сучасній Україні, його неефективності тощо. Проте до проблеми реформування сучасної правової освіти, підсилення її світоглядно-філософського підґрунтя увага науковців-правників поки що була недостатньою, тому потребує значно більше їх зусиль.

Мета дослідження. На підставі дослідження наукових джерел висвітлити необхідність підсилення світоглядно-філософського підґрунтя в сучасній українській правничій освіті, формування сучасного гуманістичного мислення в майбутніх правників.

Виклад основного матеріалу. Нинішня російсько-українська війна добре засвідчила, що вона є боротьбою світоглядів: з одного боку – збанкрутілого, кадебістського, вчорашнього, ґрунтованого на насильстві та підкоренні, носіями якого є рашисти на чолі з Путіним, з іншого боку – це світогляд європейський, гуманістичний, демократичний, ґрунтований на загальнолюдських цінностях, який властивий сучасним українцям. Звісно, далеко не всі українці мають сучасний європейський світогляд. І далеко не всі правознавці, і це, звісно, впливає і буде впливати на побудову правової держави, євроінтеграцію, реалізацію принципу верховенства права тощо

Проблема світоглядно – філософських засад правничої освіти активно дискутувалася на поч. 90-х років минулого століття. Здавалося, що інтелектуальна реформа в правовій сфері загалом, а і правничій освіті найперше, неминуче відбудеться, і філософія права займе чільне місце серед інших теоретичних дисциплін. Проте, по мірі того, як стара законницька доктрина адаптовувалася до українських пострадянських реалій, філософсько-правова галузь знання почала переживати занепад із-за втрати інтересу до неї з боку вищої школи. Зрозуміло, що філософія права – складна галузь знання, вона вимагає певного рівня і філософського знання, і правничого, а в наших правників таке поєднання цих різновидів підготовки зустрічається не часто. Теоретики права не дуже охочі здійснити цю перепідготовку, тому найчастіше вибирають своєрідний мікс із теорії права

та якихось «елементів» філософії права, як, напр., в ЛНУ імені Івана Франка. На жаль, наша правнича освіта залишається і тепер державоцентричною, про що свідчить також набір дисциплін, що читаються на молодших курсах правничої спеціальності: «Теорія держави та права», «Історія держави та права», «Історія вчень про державу та право», «Історія держави та права зарубіжних країн» тощо. Вже в назвах цих дисциплін закладено ідею невід'ємності права від держави, назвам дисциплін відповідає їх зміст. Тому у майбутніх правників, хочуть вони того, чи ні, формується державоцентричний світогляд та такі ж стереотипи мислення – воно постає законницьким, а не правовим, так само, як і світогляд. Жодної дисципліни, яка показала б студентам право як невід'ємне від людини, розкрила б його люднобуттєві витoki, його людинотворчу місію, гуманістичну суть тощо в навчальних планах просто немає.

Саме філософія права як світоглядна галузь знання може дати студентам можливість побачити, що правове життя залежить від світогляду людини, від певного розуміння права, ціннісної шкали – це проблема основних типів праворозуміння: законницького (легістського) та природно-правового (юснатуралістичного). Тема праворозуміння є фундаментальною, оскільки вона закладає підґрунтя для сучасного трактування права як духовно-культурного феномена, форми буття загальнолюдських цінностей [3; 8; 9; 12]. Таке розуміння права можливе в контексті природно-правового підходу, і воно відповідає демократичному способу життя, демократичним принципам і цінностям. Законницький тип праворозуміння є сукупністю базових ідей, положень, принципів категорій, які стверджують вищість державної влади над людиною, заперечують людину як ядро, основний принцип правового життя, природні права людини, ототожнюють право та закон тощо. Цей світогляд та мислення успішно використовували і використовують різні авторитарні та диктаторські режими, в т.ч. радянський і путінський сьогодні [12].

Ця тематика дуже важлива з огляду на те, що кожний тип праворозуміння – це цілий світогляд, в рамках якого теоретично-світоглядно формується ціла «імперія права» (Р. Дворкін):

в контексті юснатуралістичного підходу створюється певний образ права, образ людини в праві, різних його складових: правової свідомості на противагу законницькій, правових відносин на противагу законницьким, правова відповідальність на противагу законницькій, правопорушення на противагу законопорушенню, захист права на противагу захисту закону, його «букви» тощо. Природно-правовий світогляд пов'язує право з людиною, культурою, духовністю, мораллю, природою, Всесвітом, Богом. Це глибоко гуманістичний світогляд і мислення, і в цьому його найбільша перевага [1; 3; 4; 8; 9; 12].

В руслі законницького підходу все навпаки – теоретично створюється також ціла «імперія закону»: держава, влада, нормативний акт, «буква закону», дисципліна, порядок, законпорядок, відповідальність тощо постають основними цінностями для легіста. Легізм орієнтований також на негативний образ людини – вона нерозумна, агресивна, неслухняна, неконтрольована, тому потребує опіки з боку державної влади, яка все знає і «обдаровує» людину, «надаючи» їй ці права. Це законницький нормативістський світ, в якому людина знаходиться на периферії, постає об'єктом маніпуляцій державної влади, жодної цінності вона не складає. Природні права легізм не визнає, концепту «природного права» в його контексті не існує. Небезпека законницького підходу полягає в тому, що він, будучи репресивним світоглядом, формує на практиці такий же репресивний порядок життя.

Якщо зважити, що правова діяльність, як і будь-яка інша, здійснюється з участю світоглядного виміру, різних світоглядних компонентів, то стає зрозумілим, що саме сучасний гуманістичний світогляд (а ним є природно-правовий) має бути програмним орієнтиром для українського правника. Світогляд – це програма, орієнтири, засади діяльності для людини. Правовий світогляд не є в цьому плані винятком. Кожний правник є носієм певних поглядів, ідей, переконань, прагнень, цінностей, ідеалів тощо. Його світогляд має відповідати епосі, часові, який переживає суспільство. Він має відчувати дух цього часу, людей, які розраховують на захист ним своїх прав та інтересів. В сучасній Україні відбувається появив-

ся українець нового типу – людина ринкового суспільства, із розвиненим почуттям людської та особистої гідності, яка хоче поваги до себе, своїх прав та свобод з боку інших громадян та з боку державної влади особливо. Вона не хоче бути об'єктом владних маніпуляцій. Вона хоче державної влади, яка є партнером, а не наглядачем [13].

Якщо наш правник буде носієм державоцентричного світогляду, він своєю діяльністю сприятиме творенню законницького простору, де людина і право не займають належного їм місця. Тому українська правнича освіта має сьогодні перебудуватися саме в напрямку підготовки не просто фахівця-закознавця, як вона працює нині, а в напрямі підготовки справді знавця права, реального правника, який не ототожнює права і закону, «духу права» із «буквою закону», а виводить норму з принципів права, а «дух права» вивисує над законом; не ототожнює принцип законності із принципом верховенства права, а мислить перший принцип частиною змісту верховенства права і то при умові, що закон є правовим, а не замовленим; мислить людину не на периферії правової системи, а її ядром, сприймає реально як найвищу цінність тощо; мислить право як форму буття загальнолюдських цінностей, а не як систему правил, створених державною владою, а тому загальнообов'язкових до виконання, Він розуміє, що право цінне не тому, що примушує і карає, а тому, що стверджує і захищає у відносинах суб'єктів права основні загальнолюдські цінності, які є фундаментальними підвалинами людського буття, поза якими повноцінна людина просто не відбудеться [6; 14]. Правник, на відміну від закознавця, знає, що право творить людину в прямому сенсі слова: людина, яка постійно відчуває повагу до своєї людської, громадянської, особистісної тощо гідності, живе в умовах справедливого ставлення до себе з боку інших суб'єктів права та державної влади, піде на правопорушення хіба у винятковому випадку. І навпаки: усіяка зневага до людини, її безправ'я, несправедливі умови життя тощо штовхнуть її на злочини значно швидше.

Правник не буде відділяти права від моралі, шукати відмінності, з усіх сил відмежовувати їх, як це робить легіст, а навпаки, – він розу-

міє, що в основі права і моралі знаходяться ті ж самі загальнолюдські цінності, лише у права дещо більше, можливо, засобів їх ствердити і захистити. Він знатиме, що і мета у них одна і та ж – це людина, її життя і гідність, яких вони мають захищати.

І ще один важливий момент, на якому хочеться наголосити – український правник має відчувати себе і бути громадянином своєї держави, частиною свого народу, мислити себе невід'ємним від них. Не секрет, що у нас донині зберігся стереотип правника-закознавця, який чомусь мислить себе «особливим», почасти вивисує себе над співгромадянами, огортає себе ореолом недоторканності тощо. На жаль, наше суспільство не ствердило поки що світогляду, в якому громадяни і влада є партнерами, а, оскільки закознавець і є здебільшого представником влади, то цей стереотип донині експлуатується. А це свідчення недопрацювання в світоглядному плані правничої освіти. Це неприпустимо в демократичному суспільстві, а стосовно правника особливо.

В цьому аспекті, мабуть, значно більше треба звертатися до нашої національної правової традиції в плані засвоєння її ціннісно-сміслового наповнення. Вивчення ціннісно-сміслового виміру української національної традиції дасть студентам можливість побачити, які цінності були важливими для нашого народу в різні історичні періоди і як їх стверджували і захищали. Це дає розуміння також тих правових смислів, які українці вкладали в різні правові феномени – це дозволить використати цю правову спадщину у нинішньому правовому реформуванні. Вивчення національної правової традиції в зазначеному ракурсі дасть можливість показати її різочу відмінність від російської традиції, впливи якої на нашу правову історію були дуже істотними. Досліджуючи нашу національну правову традицію, ми побачимо, що вона є юснатуралістичною, на противагу російській законницькій традиції [10; 11].

Як підкреслюється в наукових джерелах, українцям уже в епоху княжої України було властиво вкладати у зміст права такі смисли як: повага до людського життя, людської гідності, справедливість у людських відносинах, справедливий судовий розгляд, ідея спільного блага, милосердя, добро, добросовісність,

істинність тощо [4; 10; 11]. Ці смисли ми знаходимо в пам'ятках того часу: творі митрополита Іларіона «Слово про закон і благодать», «Руській правді», творах Данила Заточника та Іоана Многогрішного, «Повчанні Володимира Мономаха своїм дітям» та ін., а також у таких формах тогочасного права як правові звичаї та договори [4; 15]. Це ж смислове наповнення розвиває наш народ в епоху пршого національного Відродження, в філософії права професорів КМА, в українській правовій філософії XIX–XX ст. В епоху окупації України Російською імперією українська юснатуралістична парадигма руйнується, знищується і замість неї українцям насаджується російська імперська законницька парадигма, яка була властива і радянській епосі. В ній на передній план виходять такі цінності та смисли як: абсолютна цінність імперської держави, її влади та закону, норми, дисципліни, законопорядку, відповідальності тощо. Ніякого природного права та невід'ємних природних прав людини для українців не передбачалося. Це державоцентричні цінності та смис-

ли, діаметрально протилежні цінностям та смислам гуманістичної української правової традиції [15].

Висновки. Узагальнюючи сказане вище, можемо констатувати, що сучасній українській правовій освіті необхідно підсилити світоглядно-філософський вимір, що зумовлено: необхідністю ствердження і розвитку гуманістичної правової доктрини, увідповідненої демократичним цінностям – легістська доктрина, в руслі якої ще в значній мірі розвивається правнича освіта, з ними розходиться; євроінтеграційними прагненнями українців; необхідністю розмежування української правової традиції та російської і, отже, осмислення майбутніми правниками національної унікальності українського права; необхідністю використання в нинішньому правовому реформуванні надбань національної правової традиції в ціннісно-смисловому вимірі. Формування сучасного світоглядно – філософського підґрунтя правничої освіти – це вимога часу у світі, в якому відбувається жорстока світоглядна боротьба.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Братасюк В.М. Правосуб'єктність індивіда в легістській доктрині. *Держава та регіони. Науково-виробничий журнал. Серія: Право.* 2018. №3 (61). 200 с. С. 196–200.
2. Братасюк В.М. Реформування правової системи України в контексті європейських інтеграційних процесів: специфіка прояву інтелектуальної традиції. Розвиток вітчизняних правових інститутів в умовах демократичних процесів: монографія. /В.Д. Гвоздецький, О.Г. Мурашин, О.О. Дульський, С.Г. Благовісний, Е.А. Писарева, О.В. Чернецька та ін. За заг. ред. М.Г. Патеї-Братасюк. – Київ, 2010. С. 44–66.
3. Головатий С. П. Верховенство права : ідея, доктрина, принцип : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук : 12.00.01 – «Теорія та історія держави і права ; історія політичних і правових учень». К., 2009. 44 с.
4. Градова В.Г. Ідея верховенства права в українській правовій традиції: дис. ...к.ю.н.: 12.00.12. Київ, 2013. 251 с. <https://mydisser.com/en/catalog/view/6/825/13423.html>
5. Костицький М. Про позитивізм як методологію юриспруденції. *Філософські та методологічні проблеми права.* 2014. № 2. С. 4–9.
6. Кучук А.М. Принципи права: еkleктизм вітчизняної юридичної парадигми. *Актуальні питання юриспруденції: теоретичні та практичні виміри.* М.-ли міжнародної науково-практичної конференції (25–26 квітня 2018 року, м. Суми). Суми, 2018. 280 с. С. 244–246.
7. Парашук Л. Філософсько-світоглядні засади творення правової норми. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2018. № 5. С. 24–27.
8. Романова А. С. Буття людини: природно-правовий зміст. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка».* Серія: *Юридичні науки.* 2016. № 850. С. 570–571;
9. Ромашкін С. Типи правоїзнання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.12. Харків, 2008. 23с.
10. Шевцова А. Відродження та розвиток національної правової традиції як засада правового реформування сучасної України. *KELM (Республіка Польща).* № 4 (32) vol. 2. 2020. С. 203–209.
11. Шевцова А.В. Значимість гуманістичних смислів української правової традиції для правового реформування сучасної України. *Філософські, психологічні та методологічні проблеми права.* М.-ли УІІІ Всеукраїнської наук.-теорет. конф. 26 листопада 2020 року. Київ, С. 305–309.

12. Пате́й-Братасюк М.Г. Антропоцентрична філософія права. Київ, 2010. 395 с.
13. Братасюк М. Братасюк В. Грищук О. Сучасний українець як соціальний тип людини: прагнення гідності та «політика скривдженості» (Ф.Фукуяма) *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022 № 12; С. 518–521. офіційний сайт – www.lsej.org.ua.
14. Bratasiuk M, Yaremko O. The Rule of Law as a Principle of legal meaning: europeanian and ukrainian experience *PNAP (Польща)* Т. 57. № 2. 2023. С. 131–139.
15. Шевцова А.В. Співвідношення права та закону в українській правовій традиції. Дис. ...доктора філософії : спеціальність 081 – право. Київ, 2024. 233 с.